

Notitie bij het onderzoek naar pedagogisch vakmanschap bij het werken aan seksuele integriteit in het voortgezet onderwijs

Bij: Willemijn Krebbekx en Emiel Maliepaard (2019), *Pedagogisch vakmanschap: Omgaan met seksualiteit op middelbare scholen*

Aanleiding

Stichting School & Veiligheid wenst meer inzicht in pedagogisch vakmanschap bij het werken aan seksuele integriteit. De Directie Emancipatie en de Directie Hogescholen en Studiefinanciering van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap hebben School & Veiligheid opdracht gegeven om dit inzicht te verwerven met het oog op hoe lerarenopleidingen het vakmanschap kunnen voorbereiden (projectkenmerk DE/1430829). De belangrijkste reden is dat de leerkracht veel tijd met leerlingen doorbrengt, in een context waarin kinderen elkaar ontmoeten en zich sociaal ontwikkelen door (te oefenen met) de omgang met elkaar. Hierdoor leren ze zichzelf en anderen beter kennen, ook op het gebied van relaties, lichaam en seksuele en genderidentiteit.

Voor die ontmoeting en dat leren dienen leerlingen de ruimte te krijgen die ze nodig hebben. In een onderzoek hoe leerkrachten deze ruimte (kunnen) bieden, vinden we het daarom belangrijk om leerlingen te horen. Wat zijn voor hen gewaardeerde en bekwame leerkrachten en waarom? Wat zijn hun wensen, wat hebben zij nodig? Leerlingen ondervinden immers het vakmanschap wel of niet dagelijks aan den lijve. Om leerkrachten in het vakmanschap te kunnen ondersteunen, dienen ook zij gehoord te worden. Hoe zien zij hun vakmanschap (bewust of onbewust), hoe zetten zij dit in, en wat zouden zij hiervan al hebben willen ontwikkelen tijdens hun opleiding? Om beide redenen heeft School & Veiligheid gesprekken georganiseerd met zowel leerlingen als leerkrachten.

Hiertoe heeft Atria, Instituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis, een opdracht tot onderzoek aanvaard. Bij deze notitie treft u het onderzoeksrapport aan.

Het onderzoek laat zien dat sprake is van ambivalentie tussen vier polen: wat leerlingen in het omgaan met seksualiteit expliciet wensen; wat leerlingen impliciet aangeven; wat leerkrachten daarin (veelal intuïtief) doen; en waarin leerkrachten in zekere zin de aansluiting met hun leerlingen missen.

Wat leerlingen wensen

Bij het omgaan met seksualiteit hebben leerlingen momenten voor ogen waarbij de thema's door de leerkracht worden opgezocht; kortom: de formele lessen. De conclusie is dan ook dat leerlingen over seksualiteit willen spreken in lessen die erover gaan. Daarbij stellen ze hun wensen en grenzen, zoals: ze willen zich daarvoor vertrouwd voelen met een leerkracht, de leerkracht moet niet ingaan op zijn eigen seksuele ervaringen, en hij moet ook niet doorvragen naar de intieme ervaringen van leerlingen. Soms laten ze weerstand merken tegen de manier

waarop een leerkracht het belang van een onderwerp wil benadrukken. Leerlingen laten dus duidelijke behoeften zien aan vakmanschap bij het bespreekbaar maken van het onderwerp.

Daarnaast komen bij hen tal van situaties naar boven die zich afspelen op het omgangsniveau. Daarin zien we de alledaagsheid: de waarde die leerlingen hechten aan seksuele integriteit in de momenten die zij zelf niet per se labelen als situaties rondom seksualiteit. Dat zijn momenten waarin ze behoefte laten zien aan begrenzing (die ze ook accepteren, bijvoorbeeld wanneer een leerkracht ingrijpt bij onderlinge intieme momenten in de klas of wanneer iemand wordt gepest of benoemd als homo), wanneer ze een aanraking door een leerkracht wel of niet prettig vinden, een grapje wel of niet waarderen, of wanneer ze zoiets roepen als 'Meneer, heeft u wel eens anale seks gehad?' (waarmee ze mogelijk de leerkracht testen of hun eigen onzekerheid uiten). Leerlingen laten hiermee zien dat ze seksuele integriteit – het bewust, verantwoordelijk en met respect omgaan met de eigen seksualiteit en die van de ander – op school belangrijk vinden.

Hoe leerkrachten hun pedagogisch vakmanschap zien

Leerkrachten (van diverse vakken) bevestigen dat de vraagstukken rond seksuele integriteit voortdurend aanwezig zijn. Bovendien zijn zij zich bewust van de ambivalentie die daarbij optreedt. Ze beseffen dat leerlingen het over seksualiteit willen hebben maar dat dit afhankelijk is van persoon, de pedagogische relatie, context en diepgang. En dat seksuele integriteit op veel momenten een rol speelt in de onderlinge interactie en in de interactie met leerkrachten maar dat niet altijd sprake is van een goede aansluiting tussen leerlingen en leerkrachten. Leerkrachten zijn zich ervan bewust dat dit van hen vraagt om te koorddans en om de goede dingen te doen en de juiste snaar te raken. Zij beseffen dat het zowel bij lessen over seksualiteit als bij seksuele integriteit op school draait om vakmanschap. Dit bewustzijn past bij de genuanceerde en vaak ook impliciete behoeften van leerlingen. Toch gaan zij hier vaak niet bewust mee om.

De teamgesprekken die we organiseerden, lieten zien dat leerkrachten vaak dezelfde keuzes maken. In het rapport zijn deze benoemd als handelingsstrategieën. Leerkrachten hebben voor die strategieën verschillende redenen, die gebaseerd zijn op hun praktijk.

Tegelijkertijd kunnen deze strategieën patronen worden van handelen die niet in iedere situatie passend zijn en om die reden op weerstand stuiten bij de leerlingen, in plaats van hen de ruimte te bieden om zich te kunnen ontwikkelen in seksuele integriteit. Voorbeelden van die strategieën en hoe deze bij leerlingen overkomen, zijn: aanraken (wordt gewaardeerd in een vertrouwde relatie, leerkrachten voelen meestal goed aan wat geaccepteerd en integer is en wat niet, maar handelen soms vanuit een eigen impuls zonder dit bewust op de leerling af te stemmen), complimentjes geven, humor, strenge grenzen stellen (wat bij leerlingen vaak waardering oogst, en soms ook op kan weerstand stuiten, zoals in het voorbeeld dat leerlingen blijven zeggen dat

homo's in elkaar moeten worden geslagen), negeren, overlaten aan een andere collega (van dezelfde achtergrond als de leerlingen, of aan een mentor of zorgcoördinator), en dat een leerling in kwestie apart wordt genomen voor een individueel zorgadvies (zoals in de voorbeelden van ongewenste sexting en coming-out).

Kortom, leerkrachten lijken hun pedagogische taak in directe zin te ontleen aan de praktijk zoals ze die individueel voor zich zien. Een reflectie op wat de visie van de school betekent voor de gezamenlijke taal en het handelen van het team, namen we nauwelijks waar. De uitwisseling die we binnen teamverband organiseerden, was er vaak voor het eerst, en werd dan zeer gewaardeerd. Bovendien, wanneer leerkrachten hun eigen normen en waarden in de interactie met leerlingen laten meespreken, handelen zij vaak intuïtief, waardoor zij soms de aansluiting missen bij waar de leerlingen staan.

Wegwijzers voor pedagogisch vakmanschap

Leerlingen dienen in de dynamiek van de groep steeds opnieuw de ruimte te krijgen om zich te ontwikkelen in seksuele integriteit. De interactie is daarvoor aanwezig in de alledaagse schoolpraktijk. Juist om die reden is het nog niet gemakkelijk pedagogisch vakmanschap op noemer te brengen. Met een klankbordgroep van seksuologen, pedagogen en lerarenopleiders voerden we hierover gesprekken. De vruchten daarvan leggen we vast in een handreiking voor lerarenopleiders bij vier video's die kansrijke pedagogische momenten laten zien of bespreekbaar maken. In de handreiking beschrijven we hoe studenten voor het leraarschap vakmanschap kunnen ontwikkelen. Dit doen we aan de hand van wegwijzers; zaken die aandacht behoeven wil je hierin je vakkundigheid ontwikkelen. Deze zijn: aandacht hebben voor het bevestigen en legitimeren van gedrag; begrenzen én uitnodigen; creëren van openheid en het respecteren van grenzen; de eigen normen, waarden, stereotypen en stigma's kennen en blijvend onderzoeken; oog hebben voor hoe leerlingen het handelen van de leerkracht ervaren en dit ook met hen afstemmen; reflecteren op de eigen afwegingen en hier zo nodig op terugkomen bij leerlingen; en humor inzetten als positieve strategie.

Aanbevelingen

1. De leerkrachten die we spraken, bevelen aan om vooral te oefenen in de praktijk. Dit is gebaseerd op de ervaring dat ze zich het vakmanschap met vallen en opstaan hebben eigen gemaakt: 'Voor de klas gaan staan, oefenen en op je neus vallen'. Daarnaast werd een aantal keer aanbevolen om op de opleidingen te werken met rollenspelen en te oefenen met mogelijke reacties en consequenties. Op onderbouwd advies van de klankbordgroep hebben we video's met klassensituaties gemaakt die aanleiding geven voor het gesprek met studenten van de lerarenopleidingen.

2. School & Veiligheid beveelt aan dat met lerarenopleiders verkend wordt in hoeverre het pedagogisch vakmanschap bij het werken aan seksuele integriteit tijdens de opleiding kan worden voorbereid. Aan de hand van het educatief materiaal dat we hebben ontwikkeld, gaan we hierover de komende maanden met lerarenopleiders in gesprek. Het werken aan seksuele integriteit vormt een specifieke insteek. Ervaringen met dat onderwerp kunnen bovendien leiden tot meer inzicht in of vragen over het pedagogisch vakmanschap in het algemeen.
3. We bevelen tevens aan dat curriculumontwikkelaars van de lerarenopleidingen vaststellen hoe het oefenen met pedagogisch vakmanschap kan samenhangen met de competentieprofielen en de kennisbasis. We organiseren een gesprek met een aantal curriculumontwikkelaars. Met een volgend advies kunnen we deze aanbeveling concretiseren.
4. We bevelen aan dat erop wordt aangestuurd dat het pedagogisch vakmanschap een expliciet onderdeel wordt van de lerarenopleidingen. De uitkomsten van onze gesprekken met lerarenopleiders kunnen daarvoor ondersteunend zijn.
5. Ten slotte zijn we van mening dat zittende leerkrachten meer onderlinge uitwisseling over, reflectie op en verrijking van hun vakmanschap verdienen, om zo een veiliger en kansrijker omgeving te bieden voor leerlingen om zich te ontwikkelen in seksuele integriteit. Minstens zo belangrijk is de bereidheid van teams om dit op te pakken. Specifiek met het oog op seksuele integriteit en generiek met betrekking tot pedagogisch vakmanschap. We bevelen aan dat gezocht wordt naar meer inzicht, strategie en acties die deze bereidheid kunnen stimuleren.